

Остряк Б. І.,*здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії
кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Міжнародного гуманітарного університету*

ВПЛИВ ЗАСАДИ ЗМАГАЛЬНОСТІ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ТА ДОСЯГНЕННЯ ЗАВДАНЬ СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Анотація. Дана стаття присвячена комплексному дослідженню практичного/дієвого впливу засади змагальності на ефективне досягнення та реалізацію завдань кримінального провадження, які мають бути належним чином сформовані, виконані та досягнуті на стадії досудового розслідування. Інститут змагальності у кримінальному процесі на стадії досудового розслідування розглядається як одна з основоположних засад кримінального процесуального права, що забезпечує рівність всіх учасників кримінального провадження, реалізацію їхніх прав та обов'язків, а також створює підґрунтя для справедливого судового розгляду кожного окремо взятого кримінального провадження.

Гармонійне втілення засади змагальності до кримінального процесу є запорукою його демократизації та приведення стадії досудового розслідування до стандартів, визначених Конституцією України та міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України.

Автором обґрунтовано проблематику та актуальність дослідження окресленої теми як для наукової спільноти так і співробітників правоохоронних органів через призму висновків Верховного Суду. Зокрема, приділення значної уваги висновкам Верховного Суду дозволяє дослідити та оцінити фактичний рівень застосування засади змагальності на ранніх стадіях кримінального провадження. Аналізуючи практику Верховного Суду під час написання наукової статті, було виявлено низку проблем правозастосування на стадії досудового розслідування, зокрема досить часто зустрічається порушення балансу між стороною обвинувачення та стороною захисту, обмеження доступу до матеріалів кримінального провадження, зловживання заходами примусу в межах кримінального провадження, а також досить низький рівень контролю з боку суду за органами досудового розслідування, що негативно впливає на її перебіг в цілому.

В науковій праці розкрито дефініцію стадії досудового розслідування в розумінні законодавця та прикладного трактування колегами науковцями.

За результатом аналізу наукових робіт в статті наведено узагальнений перелік базових завдань, які мають бути досягнуті / виконані на стадії досудового розслідування. Окремо приділяється увага ролі адвокатури в забезпеченні змагальності під час досудового розслідування, а також механізму взаємодії з іншими учасниками кримінального провадження.

Досліджено судову практику, в тому числі але не виключно Верховного Суду щодо правозастосування та формування висновків відносно дотримання засади змагальності на стадії досудового розслідування.

Автором сформовано висновки щодо позитивних наслідків, які будуть мати місце при належному норма-

тивному врегулюванні положень чинного кримінального процесуального законодавства та як наслідок фактичної, а не декларативної реалізації засади змагальності на стадії досудового розслідування та використанні органами досудового розслідування і стороною захисту своїми правами і обов'язками в мірі достатній для забезпечення їх запитів та вимог.

Ключові слова: змагальність, завдання кримінального провадження, досудове розслідування, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Надаючи оцінку актуальності піднятого питання ми звертаємося до висновків Верховного Суду: «...незважаючи на те, що КПК не містить у якості окремої загальної засади кримінального провадження принципу сприяння захисту (*favor defensionis*), однак він втілений у низці законодавчо визнаних загальних засад, таких як верховенство права, змагальність, презумпція невинуватості та забезпечення права на захист і має застосовуватися, серед іншого, у тих випадках, коли для захисту об'єктивно складно отримати докази на свою користь».

Поряд із цим, визначаючи проблематику потрібно розуміти, що законодавець не закріпив в КПК окремою засадою кримінального провадження принцип сприяння захисту (*favor defensionis*) та як наслідок не поклав прямо на сторону обвинувачення (орган досудового розслідування) обов'язок щодо дотримання зазначеного принципу, а відповідно надав можливість діяти в цій частині на власний розсуд. Чи дійсно сформований судовою гілкою влади висновок щодо компенсації вказаного принципу через практичну реалізацію суміжних загальних засад, в тому числі змагальності, знаходить своє практичне застосування при досягненні завдань на стадії досудового розслідування?

Стан дослідження. В працях українських науковців неодноразово предметом дослідження та оцінки виступала стадія досудового розслідування. Одночасно з тим в роботах містяться як схожі так і кардинально протилежні позиції щодо мети та завдань, які мають бути досягнуті на даній стадії кримінального провадження. Поряд із цим колеги науковці намагаються дослідити співмірність прав та обов'язків сторони обвинувачення (органу досудового розслідування) та сторони захисту в розрізі конкретних слідчих дій, що має наслідком формування висновків про дотримання чи недотримання законодавцем балансу інтересів та як наслідок принципу змагальності.

Варто відмітити роботи Л.М. Лобойко, О.А. Банчука, І.І. Татарина, А.Я. Хитрої, Р.І. Благути, А.-М.Ю. Ангеленюка,

Ю.В. Гуцуляка, І.В. Гловюк, Л.Д. Удалової та інших учених в яких були сформульовані важливі положення процесуального, організаційного та психологічного характеру, які виступають теоретичним підґрунтям для подальших досліджень з урахуванням сучасних реалій та запиту суспільства до формування сучасної демократичної держави.

Мета статті. Дослідження впливу засади змагальності на реалізацію та досягнення завдань стадії досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Л.М. Лобойко та О.А. Банчук досить влучно сформулювали тезу, що кримінально-правові норми – це «тіло», а процесуальні норми – це їхня «душа» [4].

Якщо проаналізувати правову природу процесуальних норм то вони покликані в основному забезпечити врегулювання процедури здійснення кримінальної процесуальної діяльності.

Одночасно з тим, відповідна процесуальна діяльність органів досудового розслідування, слідчого, прокурора, слідчого судді і суду у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення, права та обов'язки, яких і врегульовані вказаними процесуальними нормами – є (так звані) кримінальним провадженням.

Основною складовою будь-якої діяльності в науковій спільноті визнають завдання та мету.

Норми чинного кримінального процесуального законодавства не містять визначення «мети» кримінального провадження. Однак, як з практично-прикладної так і наукової точки зору метою можна вважати – забезпечення захисту осіб, яким завдано шкоди кримінальним правопорушенням.

Досягнення окресленої мети можливе шляхом виконання завдань, які знайшли своє відображення та конкретизуються в кримінально-процесуальному законі.

Статтею 2 КПК України [2] законодавець передбачив перелік завдань кримінального провадження, які було систематично викладено І.І. Татариним та А.Я. Хитрою [3]:

- захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень;
- охорона права, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження;
- забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу;
- щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Варто розуміти, що передбачені законодавцем в ст. 2 КПК України завдання мають загальний характер для всього кримінального провадження, в той час як окремим стадіям притаманні конкретно визначені завдання, завершення виконання яких надає можливість для руху провадження до наступної стадії.

Завдання, які мають бути виконані, первісно опираються на сутність самої стадії та її наслідків.

В п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України закріплено дефініцію **досудового розслідування** – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або

направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, клопотання про закриття кримінального провадження [2].

Одночасно з тим, Р.І. Благути, А.-М.Ю. Ангеленюк та Ю.В. Гуцуляк прийшли до більш прикладного висновку та охарактеризували стадію досудового розслідування, як діяльність правоохоронних органів, що ґрунтується на кримінальному процесуальному законі та здійснювана під наглядом прокурора й суду щодо виявлення, збирання, фіксації і попереднього дослідження доказів, швидкого, повного й неупередженого встановлення обставин кримінального провадження, викриття винуватих осіб і вирішення інших завдань досудового розслідування [5].

Враховуючи праці науковців та аналізуючи судову практику, можна виділити такі основні завдання стадії досудового розслідування:

- охорона прав та законних інтересів громадян, суспільства;
- швидке і повне розкриття злочинів;
- встановлення об'єктивної істини по кримінальній справі;
- викриття винних;
- притягнення винних у здійсненні злочинів до кримінальної відповідальності як обвинувачених;
- недопущення притягнення до кримінальної відповідальності невинних осіб;
- реабілітація осіб, необґрунтовано притягнутих до кримінальної відповідальності і забезпечення відшкодування заподіяного їм збитку;
- визначення необхідності кримінально-правового впливу або можливості обмежитися застосуванням заходів суспільного впливу;
- забезпечення відшкодування матеріального збитку, заподіяного злочинцем;
- виявлення й усунення причин злочинів і умов, що сприяли їх здійсненню;
- створення необхідних передумов для правильного вирішення кримінальних справ судом;
- забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист;
- виховання громадян в дусі неухильного додержання конституції і законів України, з превентивною ціллю щодо недопущення вчинення кримінально караних дій.

Верховний Суд в судовому рішенні акцентував увагу на важливому завданні покладеному законодавцем на орган досудового розслідування (передбаченому ст. 290 КПК України) – ознайомлення сторони захисту з усім обсягом доказової бази зібраної органом досудового розслідування задля обстоювання позиції захисту. Важливо, що матеріали досудового розслідування становлять собою основу кримінального змагального процесу, яку формує виключно сторона обвинувачення [6].

Виконання / неналежне виконання / не виконання окреслених завдань органом досудового розслідування буде мати вплив на всіх учасників кримінального провадження та хід самого провадження після переходу до наступної стадії.

Реалізація окреслених завдань за своєю суттю фактично передбачає вчинення активних дій органом досудового розслідування, що в свою чергу передбачає обов'язкове дотримання закріплених законодавцем прав та обов'язків в розділі III КПК України (досудове розслідування).

Оцінюючи дотримання принципу змагальності на стадії досудового розслідування І.В. Гловюк зауважує, що передчасно робити висновки про повну змагальність досудового провадження, урахувавши нормативні та фактичні обмеження сторони захисту в доказуванні, обмежень у можливості ознайомитися з матеріалами досудового розслідування в порядку ст. 221 КПК України, немає захисного висновку як кримінально-процесуального акта тощо [6].

Л.Д. Удалова в своїй науковій праці наголошує, що сторони захисту та обвинувачення на вказаному етапі процесу мають різний обсяг процесуальних прав, а отже, й кримінально-процесуальних ресурсів щодо збирання доказів під час розслідування кримінальних правопорушень [7].

Аналізуючи зазначене та беручи до уваги практичний досвід взаємодії із правоохоронними органами на стадії досудового розслідування, схилиюсь до того що в поточній редакції КПК України в розрізі конкретних слідчих розшукових дій законодавець не зміг забезпечити в повній мірі баланс інтересів сторони обвинувачення (досудового розслідування) та захисту, віддавши перевагу першій.

В попередніх наукових працях мною було сформувано тезу, яка зводиться до того, що гарантування державою забезпечення реалізації засади змагальності сторін не може мати абстрактної та загальної форми, оскільки правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, а відповідно сторона кримінального провадження не може вийти за межі прав та обов'язків визначених нормами чинного законодавства при вчиненні дій так як в протилежному випадку вона саме опиниться «поза законом».

Разом з тим окремі науковці виснують, що наявність функції судового контролю на досудовому розслідуванні дає змогу стверджувати про автоматичне застосування принципу змагальності на даній стадії.

Однак, це не більше ніж підміна понять та спроба виправдання недосконалості нормативно правової бази із перекладанням тягаря відповідальності за подібного роду не доопрацювання із законодавчої гілки влади, до безпосередніх функцій якої віднесено обов'язок забезпечення розроблення норм чинного законодавства, що будуть відповідати принципам нормотворчої діяльності (верховенству права, об'єктивності, демократизму, законності, професіоналізму, науковості, системності) на судову гілку влади, яка в силу неврегульованості окресленої проблематики, вимушена брати на себе ініціативу та намагаться адаптуватись під конкретну ситуацію і вирішувати проблематику у взаємовідносинах між стороною обвинувачення та захисту щодо дотримання засади змагальності, постфактум.

Фактично складається ситуація за якої сторона захисту має права на реалізацію засади змагальності за рахунок спонукання в судовому порядку органу досудового розслідування до вчинення / не вчинення тих чи інших дій.

Наприклад, за результатом проведення обшуку відбулось вилучення грошових коштів, які ідентифікуються стороною обвинувачення як доказ певної неправомірної поведінки підозрюваного (отримання хабаря). Однак, підозрюваний наполягає на тому що дані грошові кошти ніколи ним не отримувались і він не здійснював їх перерахунок та поміщення до шухляди столу, а відповідно не містять потожирових слідів. Логічним буде висновок, що орган досудового розслідування з ціллю

пошуку справедливості має самостійно ініціювати проведення відповідної експертизи, однак, якщо це не відбувається, сторона захисту з ціллю реалізації своїх прав зобов'язана, в силу відсутності у неї оригіналів відповідних грошових купюр, звернутись як до органу досудового розслідування так і до суду, обґрунтувавши необхідність проведення даної експертизи. Таким чином, виникає логічне питання: «Яким чином може бути реалізована засада змагальності при умові, що реалізація права на захист сторони захисту залежить від волі опонуючої сторони (сторони обвинувачення) та суду?».

Логічним буде висновок, що змагальність повинна бути не декларативним гаслом, а реалізовуватись за замовчуванням через права та обов'язки, закріплені в нормах чинного законодавства.

Змагальність має бути стимулом для органу досудового розслідування до більш ретельного збору доказів і аналізу інформації, оскільки йому потрібно бути готовими до заперечень з боку захисту, так і для сторони захисту, якій опираючись на самостійно зібрані докази потрібно сформувати вказані заперечення, що мають бути змістовними та виправдальними.

Наслідком реалізації засади змагальності через призму завдань, які мають бути виконані на стадії досудового розслідування, буде більш детальне і всебічне розслідування, що, в свою чергу, допомагає у досягненні справедливих результатів.

Саме забезпечення балансу сил між сторонами кримінального провадження сприяє ефективному виконанню завдань досудового розслідування.

Нажаль, але так склалось на практиці, що мірилом ефективності роботи органу досудового розслідування є кількість складених та направлених до суду обвинувальних актів, що спонукає орган досудового розслідування до нехтування останніми за для досягнення власних цілей.

У зв'язку з чим, порушення та не дотримання засади змагальності є одним із найбільш доступних та розповсюджених на практиці. Це закономірні наслідки превалюючого становища органу досудового розслідування по відношенню до інших учасників, що продиктовано діючими положеннями норм чинного законодавства.

Відсутність усвідомлення прикладного значення даної засади для досягнення завдань досудового розслідування і нівелювання факту необхідності ототожнення її із поняттями «справедливий результат» в кінцевому результаті призводить до негативних наслідків, у різній формі проявів (в тому числі але не виключно):

- необґрунтованих кримінальних переслідувань;
- звернення із обвинувальними актами, які повертаються судами на доопрацювання;
- постановлення судами виправдальних вироків в справах, де прийняття такого судового рішення було передбачуваним та очікуваним, в силу неякісного виконання органом досудового розслідування завдань та порушення покладених на нього прав та обов'язків;
- перенавантаженням судової системи;
- неефективним використанням ресурсів як органом досудового розслідування так і судами (у зв'язку із витратанням часу на виправлення очевидних речей).

Необхідність поширення змагальності на стадію досудового розслідування закріплено в Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно

до європейських стандартів, згідно якого передбачено, що з метою забезпечення рівності сторін у кримінальному процесі необхідно реалізувати принцип змагальності на стадії дізнання та досудового слідства, надавши стороні захисту процесуальні можливості для проведення альтернативного розслідування, а потерпілі повинні мати ефективні можливості обстоювати свої інтереси в разі неналежного проведення досудового слідства [8].

Висновки. Належне врахування законодавцем засади змагальності при нормотворчій діяльності в частині визначення права та обов'язків сторін кримінального провадження на стадії досудового розслідування із врахуванням завдань, які мають бути досягнуті на даній стадії, мало б наступні позитивні наслідки у формі:

1) забезпечення балансу сторін через рівність процесуальних прав, що в свою чергу: 1) гарантує справедливий процес; 2) унеможливить одноосібне, упереджене прийняття рішень; 3) сприятиме повнішому і об'єктивнішому дослідженню обставин, які підлягають оцінці в межах кримінального провадження;

2) розмежування функцій задля запобігання зловживанням і порушенням прав учасників провадження, між: 1) слідчим та прокурором, як представниками обвинувачення; 2) підозрюваним та захисником, як представниками захисту; 3) слідчим суддею, як нейтральною особою, що забезпечує контроль за дотриманням прав на стадії досудового розслідування;

3) активної участі сторін у доказуванні з ціллю забезпечення повнішого, об'єктивного та неупередженого розгляду обставин справи, що в повній мірі забезпечить право сторонам (особливо стороні захисту): 1) самостійно збирати, подавати та досліджувати докази на рівні із органом досудового розслідування; 2) ставити запитання, подавати клопотання, оскаржувати дії слідства; 3) пропонувати альтернативні версії подій, які можуть недооцінюватись органами досудового слідства;

4) дієвого контролю за діями органів досудового розслідування, що в свою чергу стимулює слідчі органи діяти в межах закону та об'єктивно оцінювати матеріали кримінального провадження, зокрема із дотриманням ч. 2 ст. 9 КПК України, якою законодавець поклав на прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого обов'язок всебічного, повного і неупередженого дослідження обставин кримінального провадження, виявлення як тих обставин, що викривають, так і тих, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надаючи їм належну правову оцінку та забезпечуючи прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень;

5) захисту прав і свобод людини через попередження та унеможливлення домінування сторони обвинувачення над захистом (нівелювання фактору залежності сторони захисту від волі сторони обвинувачення (органу досудового розслідування)), що забезпечить та гарантує підозрюваному/обвинувачуваному право на ефективний захист і призведе до: 1) зниження кількості незаконних затримань і кримінальних переслідувань (включаючи скорочення їх тривалості); 2) зменшення ситуацій із підроблення та фабруванням доказів; 3) зменшенням кримінальних проваджень які гуртуються на провокаціях (підбурюваннях) особи до вчинення злочину; 4) дотримання стандартів прав людини.

Поза сумнівом, поточний стан правового регулювання прав та обов'язків сторін кримінального провадження на стадії досудового розслідування не може бути визнаний досконалим та

таким що забезпечує реалізацію засади змагальності, у зв'язку з чим зазначені положення та процес як такий такий підлягає перегляду і змінам.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР / *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://surl.li/ogykug> (дата звернення 30.04.2025 р.).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI / *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n2123> (дата звернення 30.04.2025р.).
3. Кримінальний процес (загальна частина): альбом схем / І. І. Татарин, А. Я. Хитра. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 268 с.
4. Лобойко Л.М., Банчук О.А. Кримінальний процес : навчальний посібник. К. : Ваіте, 2014. 280 с.
5. Досудове розслідування: навч. посібник / Р. І. Благута, А.М. Ю. Ангеленюк, Ю.В. Гуцуляк та ін.; за заг. ред. Ю.А. Комісарчук та А.Я. Хитри. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 600 с.
6. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : дис.-ра юрид.наук : 12.00.09, Одеса, 2016. 602 с.
7. Удалова Л.Д. Деякі проблемні питання правозастосування кримінального процесуального законодавства. Актуальні питання кримінального процесуального законодавства України (Київ, 26.04.2013 : збірник матеріалів міжвузівської наукової конференції / Національна академія прокуратури України. К. : Алерта, 2013. С. 8–12.
8. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : затв. указом Президента України від 10.05.2006 № 361/2006. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361/2006#Text>
9. Постанова Верховного Суду від 23.12.2024 у справі № 740/3943/23. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/124005274> (дата звернення 30.04.2025р.)
10. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 11.09.2023 у справі №711/8244/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113536395> (дата звернення 30.04.2025 р.)

Ostryanko B. The impact of the adversarial principle on the implementation and achievement of the objectives of the pre-trial investigation stage

Summary. This article presents a comprehensive study of the practical and effective influence of the principle of adversarial proceedings on the proper achievement and implementation of the objectives of criminal proceedings, which must be appropriately defined, pursued, and fulfilled at the pre-trial investigation stage. The adversarial principle in criminal procedure at the pre-trial stage is examined as a fundamental tenet of criminal procedural law, ensuring equality of arms between all participants, safeguarding the exercise of their rights and obligations, and laying the foundation for a fair trial in each individual case.

The consistent application of the adversarial principle is essential to the democratization of criminal procedure and the alignment of pre-trial practices with the standards set forth in the Constitution of Ukraine and international treaties ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine.

The author substantiates the relevance and significance of the research topic for both the academic legal community and law enforcement practitioners, primarily through the prism

of legal conclusions drawn by the Supreme Court. Particular emphasis is placed on Supreme Court case law as a means to assess the actual degree to which the adversarial principle is implemented in the early stages of criminal proceedings. The analysis of judicial practice has revealed a number of systemic problems in the application of criminal procedural law at the pre-trial stage, including frequent violations of the balance between prosecution and defense, unjustified restrictions on access to case materials, abuse of coercive measures, and insufficient judicial oversight over investigative authorities – all of which undermine the integrity of the pre-trial process.

The article further examines the definition of the pre-trial investigation stage from both the legislative and academic perspectives, offering a synthesized understanding of its legal and practical dimensions.

Based on an analysis of legal scholarship, the article identifies a generalized list of core objectives to be attained during the pre-trial investigation. Special attention is given

to the role of the defense bar in ensuring adversariality and the mechanisms of interaction between defense counsel and other participants in criminal proceedings.

Judicial practice, including but not limited to the jurisprudence of the Supreme Court, is reviewed with a focus on the enforcement of the adversarial principle and the development of standards for its observance at the pre-trial stage.

The article concludes by outlining the positive outcomes that may arise from the proper legislative regulation of current criminal procedure norms, emphasizing the need for the adversarial principle to be implemented in practice, not merely in theory. This includes ensuring that both investigative bodies and the defense exercise their procedural rights and obligations to a degree sufficient to meet the demands of justice.

Key words: adversarial principle, objectives of criminal proceedings, pre-trial investigation, criminal procedure.